

należy sobie życzyć, by ta po mistrzowsku zainicjowana publikacja listów i aktów nuncjuszy w Polsce nie czekała zbyt długo na kontynuację⁴¹.

Zbyt wiele już mówiłem, nie mogę więc dalej nadużywać waszej cierpliwości, by bliżej zilustrować poczynające się w największej części również w XVI w. archiwa licznych kongregacji kurialnych. Archiwum starej Kongregacji Soboru ze swym zespołem *Relationes status* sporządzanych przy okazji wizytacji *ad limina*⁴², Archiwum Konsystorialne ze swoimi *Processus Consistoriales* są jak głębokie studnie, z których można obficie czerpać dla dziejów poszczególnych diecezji i kościołów. Również inne kongregacje, jak *Vescovi e Regolari* albo *de Propaganda Fide* i niektóre inne pozwalają badaczom zbierać obfite żniwo ze swych archiwów. Dla lepszego wykorzystania tych wielkich skarbów należy bardziej poznać metodę pracy kongregacji. Dotąd na tym terenie nie działa się zbyt wiele. Dlatego badania przeprowadzone przez o. Gramatowskiego nad metodą pracy Kongregacji Ryków w czasie pierwszych dziesiątków lat jej istnienia stanowią na tym polu ważny początek⁴³.

Na tym kończę mój wykład, w którym wydarzenia dawnych czasów bardziej zostały uwypuklone, aniżeli struktury nowożytne. Raczą łaskawie koledzy i przyjaciele wybaczyć mediewiście ten brak proporcji. Główna myśl, którą uważam za ważną dla wszystkich epok jest następująca: swoiste Archiwum Watykańskie może tylko być rzeczowo wykorzystane: z uwzględnieniem toku urzędowania a zarazem po koniecznym zwróceniu uwagi na pewne improwizacje. Tak zawsze było i tak pozostanie, że dla poszukiwań nie starczy całego ludzkiego życia, ale do znalezienia wystarczy krótki moment.

O. DAMIAN SYNOWIEC OFMConv.

POLONIKA KOŚCIELNE XIX I XX WIEKU W ARCHIWACH WATYKAŃSKICH (RZYMSKICH)

(Wykorzystane i do wykorzystania)

Stulecia XIX i XX naszych dziejów kościelnych coraz częściej zwracają na siebie uwagę badaczy. Mimo to stanowią one w historiografii okres mało

⁴¹ To, co ze strony polskiej poczynione zostało i w dalszym ciągu się czyni około wydania sprawozdań nuncjuszy dotyczących Polski, opisuje H. D. Wojtyśka (*Stan przygotowania do druku korespondencji nuncjuszów w Polsce do roku 1572*, „Stud. źródłozn.”, 18: 1973, s. 199–206. O sprawozdaniach nuncjuszów w ogóle oraz ich znaczeniu dla badań historycznych i historiografii traktuje 5 referatów, wygłoszonych w czasie obrad nad sprawozdaniami nuncjuszów, odbytych 19 i 21 V 1971 r. w Niemieckim Instytucie Historycznym w Rzymie. Wydano je w „Quellen und Forschungen aus italienschen Archiven und Bibliotheken”, 53: 1973, s. 152–275.

⁴² Por. *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, red. P. Rabikauskas, I–II (*Fontes historiae Lituaniae*, 1–2), Romae 1971–1973. W tomie I, s. XIX–XLIV dano krótki historyczny przegląd na temat powstania i realizacji *visitationes ad limina* i *relationes status*; s. LI–LV. „Bibliographia selecta de visitatione liminum et de variis relationibus recentior editis”.

⁴³ W. Gramatowski: *Il fondo liturgico più antico dell'Archivio della S. Congregazione dei Riti (1588–1700)*, „Archivum Historiae Pontificiae”, 13: 1975, s. 401–424.

zbadany. Jeżeli chodzi o polonika archiwów watykańskich tego okresu — wydaje się, że w obecnym stadium badań trzeba mówić przede wszystkim o kierunkach ich poszukiwań. Pod tym względem bowiem archiwa watykańskie zostały zaledwie dotknięte. Pamiętać przy tym należy, że materiały udostępniane badaczom kończą się z latami osiemdziesiątymi ubiegłego stulecia.

Z tymi zastrzeżeniami — świadomy, że znajdują się wśród nas lepsi znawcy zagadnienia, zwłaszcza o. Wiktor Gramatowski TJ — podejmuję się wprowadzenia do interesującej nas dyskusji.

Chyba najłatwiejszą drogę dotarcia do materiałów watykańskich stanowi obecnie Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie (Piazza B. Cairoli, 117) prowadzony przez polskich jezuitów. Instytut dysponuje już kilku milionami klatek taśmy mikrofilmowej. Z samego Archiwum Secretum Vaticanum przejrano 7000 woluminów i wykonano ponad 800 tysięcy klatek mikrofilmów. Celem ułatwienia dotarcia do materiałów zdobytych — nieraz pod inspiracją badaczy — wysiłkiem pracowników Instytutu, otwarto w Warszawie punkt informacyjny (ul. Rakowiecka 61 — wejście od ul. Chodkiewicza).

Równocześnie z mikrofilmowaniem postępuje praca nad katalogowaniem. Przygotowuje się od razu 4 repertoria: topograficzne, chronologiczne, encyklopedyczne, mikrofilmowe. Punkt warszawski nie rozporządza jeszcze tytułami informacjami, co rzymski, ale można tam już znaleźć sporo materiałów do naszych dziejów dziewiętnastowiecznych. Dlatego sądzę, że dobrze jest otworzyć naszą dyskusję zwróceniem uwagi na ten właśnie ośrodek. Tym bardziej, że Warszawa leży bliżej od Rzymu.

W dotychczasowej kartotece na Rakowieckiej znalazłem informacje o źródłach watykańskich do życia 51 biskupów polskich obrządku łacińskiego diecezji stolic biskupich¹, 12 biskupów ruskich czterech stolic² oraz 4 biskupów ormiańskich we Lwowie z XIX w. W opracowaniu w Rzymie są dalsze materiały z archiwów watykańskich³.

Drugi klucz do archiwów watykańskich stanowią materiały już opublikowane. W pierwszym rzędzie należy tu zwrócić uwagę na wydane w 1953 i 1954 r. staraniem o. Atanazego Welykiego dwa tomy *Monumenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, oraz wydrukowanych dotychczas 13 tomów *Monumenta Ucrainae Historica*. W pierwszym z tych wydawnictw tom drugi publikuje 371 dokumentów z XIX i XX w. odnoszących się również do naszych dziejów kościelnych⁴. Z drugiego wy-

¹ Są to biskupstwa: Augustów, Chełmno, Gniezno, Kamieniec, Kielce, Lublin, Lwów, Łuck, Mińsk, Mohylów.

² Są to: Bełz, Brześć, Chełm, Lwów.

³ W opracowaniu są dokumenty znajdujące się w:

1. Processus Datariae. Lata 1798—1846. Woluminy 171—208.
2. Polonia. Carte Archetti. Cartella 1787—1801. Woluminy 19—24.
3. Lettere ai principi. Lata 1724—1815. Wolumen 277.
4. ASS (Acta S. Sedis). Lata 1848—1895.
5. Archivio della Nunziatura di Vienna. Do r. 1897. Woluminy 426—549.

⁴ Opublikowane dokumenty znajdują się w:

1. Archivio dello Scrittore Segreto. Woluminy 35—38.
2. Archivio dei Brevi Apostolici. Woluminy 4557, 4683, 4733, 4789, 4810, 4875.
3. Archivio dei Brevi Apostolici. Indulgentiae perpetuae. Wolumen 171.
4. Regesti Lateranensi. Woluminy 2284—2286, 2297, 2347, 2352, 2369, 2400.
5. Epistolae ad principes. Z okresu rządów Grzegorza XVI i Piusa IX.

dawnictwa do XIX w. odnoszą się tomy VII (wyd. w 1969 r.) i VIII (w r. 1970). Razem zawierają 134 dokumenty⁵. Tom XIII podaje w tytule informacje, że zawiera dokumenty z lat 1771—1853, w rzeczywistości jednak publikuje dokumenty tylko z r. 1771. Bazę źródłową drugiego wydawnictwa stanowi przede wszystkim Archiwum Kongregacji Rozkrzewienia Wiary, zwanej obecnie Kongregacją Ewangelizacji Narodów. Tę drugą nazwę także wprowadzono do tytulatury rzezonego archiwum.

Mówiąc o wydawnictwach dokumentów dziewiętnastowiecznych trzeba zwrócić uwagę na prace p. Zofii Olszamowskiej-Skowrońskiej. Opublikowała ona szereg dokumentów, różnej wartości użytkowej, odnoszących się do dziejów politycznych Kościoła w zaborze rosyjskim w latach 1814—1878⁶. Niektóre z wydanych przez nią materiałów wykorzystali już badacze wcześniejsi⁷.

Wiele cennych informacji o dziewiętnastowiecznych archiwaliach watykańskich odnoszących się do naszych dziejów zawiera tom siódmy monumentalnego wydawnictwa *Hierarchia Catholica* (wyd. w Padwie w 1968 r.), opracowanego przez franciszkanów konwentualnych, o. Remigiusza Ritzlera i o. Pirmina Sefrin. W wymienionym tomie znajdujemy 150 krótkich biogramów biskupów Polski historycznej. Idąc za przypisami do tych biogramów docieramy do odpowiednich materiałów watykańskich⁸.

6. Secretaria Brevium. Dokumenty z okresu rządów Piusa IX i następnych papieży do Piusa XII.

7. Secretaria Brevium Diversorum. R. 1895.

8. Cancellaria Apostolica. Dokumenty z okresu rządów Piusa X i następnych papieży do Piusa XII.

9. Secretaria Brevium. Bullae. Wolumen 3.

10. Archivum S. C. pro Ecclesia Orientali. Bolle e brevi. Wolumen 1 (z czasów pontyfikatu Piusa XI).

⁵ Znajdują się te dokumenty w:

1. Archivio della Congr. d. Prop. Fede (Ewangelizacji Narodów):

a) Congressi. Woluminy 18—20.

b) Lettere, Decreti della S. Congregazione. Wolumen 318.

2. Archivum Secretum Vaticanum:

a) Polonia — Russia. Woluminy 342 i 344/I.

b) Polonia. Wolumen 347.

⁶ Są to następujące pozycje p. Zofii Olszamowskiej-Skowrońskiej: *La correspondance des papes et des empereurs de Russie (1814—1978) selon les documents authentiques*, Roma 1970, Pont. Univ. Greg., Miscellanea Historiae Pontificiae, Vol. 29 (ostatnio wyszedł następny tom tych korespondencji). — *Le Concordat de 1847 avec la Russie d'après les documents authentiques*, w: *Sacrum Poloniae Millennium (SPM)*, t. VIII—IX, s. 447—863. — *Pie IX et l'insurrection Polonoise de 1863—64*, w: *SPM*, t. XII, s. 13—469. Opublikowanych kilkaset dokumentów znajduje się przede wszystkim w: *Congr. dei Negozi Ecclesiastici Straordinari, Carte di Russia e Polonia* oraz w *Segretariato di Stato*.

⁷ Przede wszystkim Lefevre w *La Santa Sede e Russia*, Boudou w *Le Saint Siege e la Roussie*, — Rouet de Journel w *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques (1783—1806)*.

⁸ Autorzy wykorzystali dokumenty znajdujące się w:

1. Secretaria Brevium. Woluminy 4409, 4411, 4531, 4555, 4598, 4697, 4704—4706, 4708, 4710, 4712—4715, 4733, 4791—4793, 4842, 5006, 5015.

2. Secretaria Brevium. R. 1863; Diversorum lib. IV mart. apr.

3. Secretaria Brevium. R. 1835—35; r. 1839—42; r. 1843—46.

4. Consistoriale. Acta Camerarii Collegii S.R.E. Cardinalium. Woluminy 49—61.

5. Consistoriali. Processus. Woluminy 205, 207, 209—211, 213, 215—225, 227, 229, 230, 232—235, 238—240, 242—255, 257, 259, 288.

6. Congregazione Consistoriale. Acta. Lata 1804/09, 1818, p. II, 1820 p. I, 1822 p. I,

Szukając dróg do poloników watykańskich pamiętać musimy o roli zakonów w dziejach Kościoła Polskiego. W niektórych wypadkach dzieje zakonów łączą się z dziejami najwybitniejszych polskich postaci. Tak np. ma się sprawa z arcybiskupem Zygmuntem Szczęsnym Felińskim założycielem Sióstr Franciszank Rodziny Marii, czy arcybiskupem Jerzym Matulewiczem. Materiały do ich życia zebrano również z Archiwów Watykańskich, choć ze względu na obowiązujące prawo kościelne nie mogą być udostępnione do publikacji w czasie procesu beatyfikacyjnego obydwu sług Bożych.

Jednym z zagadnień historii kościelnej naszego kraju w bieżącym stuleciu jest zjawisko licznych procesów beatyfikacyjnych naszych sług Bożych. Do dziejów tych procesów docieramy nie tylko przez archiwa wicepostulatorów krajowych, ale także postulatorów rzymskich. W wielu wypadkach byli nimi i są zakonnicy. Stąd trzeba sięgać do centralnych archiwów zakonów w Rzymie.

W tych archiwach dość sporo zrobili już Polacy. Tak np. archiwistą generalnym Księży Salwatorianów jest ks. Wacław Boguniowski, Księży Palotynów ks. Józef Musioł. Przeprowadzono kwerendy w Archiwum Generalnym Zakonu Braci Mniejszych (czyli polskich bernardynów, reformatów i franciszkanów „śląskich”). Czekają jednak na przebadanie nie uporządkowane archiwum tego zakonu w Rzymie przy klasztorze św. Franciszka a Ripa. W archiwum tym znajdują się materiały tzw. prokuratur poszczególnych rodzin franciszkańsko-obszerników do czasów połączenia ich w jeden zakon przez Leona XIII w 1897 r. Wydaje się, że studium tego archiwum wniesie wiele światła do dziejów polskich bernardynów i reformatów również w XIX w. Przebadano także Archiwum Generalne Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych (czyli polskich franciszkanów) pod kątem dziejów XIX i XX w.

Archiwa zakonne mają znaczenie nie tylko dlatego, iż Kościół Polski jest obecny w Rzymie w wielkiej mierze przez zakony, ale również z tego względu, że przez archiwa generalne zakonów łatwiej ukierunkować się w dalszych badaniach Archiwów Watykańskich.

-
- 1824 p. I, 1828 p. I i II, 1829 p. I, 1830 p. I, 1831, 1832 p. I i II, 1833, 1835 p. I i IV, 1840, 1842 p. II, 1844 p. I, 1845/46.
7. Congregazione del Concilio. Relationes dioecesium. Lata 1821, 1836, 1843, 1848.
 8. Archivum Substituti Consistorialis. Lata 1803, 1804 p. II, 1805, 1808/09, 1815, 1819 p. II, 1822, 1823 p. II i III, 1824 p. II, 1825, 1831, 1834, 1835, 1836, 1840, 1845.
 9. Processus Datariae. Woluminy 177, 178, 207, 212.
 10. Iuramenta fidelitatis ac professionis fidei. Woluminy 14—22.
 11. Archivio della Nunziatura di Vienna. Processi. Woluminy 654, 719.
 12. Archivio della Nunziatura di Vienna. Atti. Woluminy 215, 239, 281 p. I.
 13. Collezione di Bolle e Notizie diverse, alcune appartenenti anche alle materie consistoriali.
 14. Bolle e Brevi. Woluminy 5 i 6.
 15. *Bullarii Romani Continuatio*. Tomy II, III, IV, XII, XIII, XIV, XV, XVI.
 16. *Epistolae ad principes*. Wolumen 229.
 17. *Consistoriale*. Gallia moderna. 1802.
 18. *Scrittore secreto*. Wolumen 23.
 19. *Chiese in partibus*.
 20. *Epistolae regiae*. Wolumen 2 n. 35.
 21. *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali*. Wolumen 947. Ta pozycja pochodzi z Arch. Kongr. Ewangelizacji Narodów, choć autorzy nie zaznaczyli tego. — Poza tym w wydawnictwie wykorzystano gazety rzymskie: *Diario di Roma* oraz *Giornale di Roma*.

Jest w Rzymie jeszcze jedno archiwum kościelne, na które przy szczegółowych badaniach trzeba zwrócić uwagę. Jest to *Archiwum Historyczne Wikariatu Rzymu*. Zawiera ono między innymi bogate zbiory ksiąg metrykalnych (chrzty, śluby, pogrzeby) poszczególnych parafii rzymskich po ok. 1880 r. Wydaje się, że tam można znaleźć materiały do dziejów Polaków, których losy wiązały się przez dłuższy okres czasu z Wiecznym Miastem.

Podsumowując te kilka uwag wprowadzających do dyskusji sędzę, że trzeba podkreślić, iż dotychczas z Archiwów Watykańskich wykorzystano przede wszystkim materiały do niektórych problemów politycznej historii Kościoła w Polsce oraz do dziejów hierarchii kościelnej. Ruszono również nieco materiały Kościoła Grekokatolickiego do dziejów XIX w. Prawie nie tknięto materiałów odnoszących się do dziejów zakonów, lub misji prowadzonych przez Kościół Polski w ubiegłych stu pięćdziesięciu latach. W takim stanie rzeczy ujawnianie dalszych materiałów watykańskich zależy przede wszystkim od zainteresowań poszczególnych historyków. Wydaje się również że publikowanie w przyszłości poloników watykańskich do XIX i XX w. naszych dziejów kościelnych będzie ukierunkowane ku poszczególnym zagadnieniom, np. misji, hierarchii, pojedynczych zakonów. W wielu wypadkach praca ta musi iść równoległe ze studium dokumentów zawartych w innych archiwach kościelnych, rzymskich i krajowych.

O. ROMAN FABIAN MADURA OP

POLONIKA W ARCHIWUM GŁÓWNYM ZAKONU OO. DOMINIKANÓW W RZYMIE

W 1923 r. prof. Władysław Abraham ogłosił drukiem swoje trzecie sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich¹ i w nim umieścił informację o Głównym Archiwum Zakonu OO. Dominikanów².

W tym ostatnim prof. Abraham wykazuje „Polonica” znajdujące się w Archiwum Głównym OO. Dominikanów w dziale IV nr 1—15 (do r. 1505) w Lib. K, L, N, O, R. AAA, GGG, RR, XI, XIII, XIV, LII.

W okresie tych poszukiwań (1899—1913) Archiwum Główne OO. Dominikanów (AGOP) nie było jeszcze uporządkowane, ani należycie zinwentaryzowane, stąd podane przez prof. Abrahama sygnatury nie odpowiadają dzisiejszemu stanowi rzeczy. Kodeksy Lib. K, L, N, O, R, AAA, GGG, RR należą obecnie do działu XIV, zaś Lib. XI, XIII, XIV stanowią działy XI, XIII, XIV; natomiast sygnatura Lib. III błędnie została odczytana, jest to mianowicie Lib. LLL należąca do działu XIV.

¹ W. Abraham: *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów polskich w wiekach średnich za lata 1899—1913*, w: *Arch. Kom. Hist. PAU*, Ser. 2, t. 1, s. 1—65.

² Tamże, s. 51—56.